

Kleurverkenning 'De Gruyter'

Van Rijnsoever restauratie

Lynn van Rijnsoever www.vanrijnsoueverrestauratie.nl

Afbeelding voorzijde: Bemuurde Weerd 1950
Bron: Het Utrechts Archief, Catalogusnr: 21944
Opdrachtgever: Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel N.V.
Contactpersoon/projectorganisatie: Tim Louisse
Werk op locatie, rapport en foto's: Lynn van Rijnsoever. Alle foto's in dit rapport zijn, tenzij anders vermeld, van de auteur van dit rapport.

© 2021 Dit rapport is gemaakt in opdracht van Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel N.V. en is uitsluitend bedoeld voor de opdrachtgever. De inhoud mag op geen enkele wijze openbaar worden gemaakt of worden gebruikt zonder voorafgaande toestemming van de auteurs. Het rapport mag ter inzage gegeven worden aan direct belanghebbenden.

Inhoudsopgave

Algemene gegevens	3
Inleiding	4
Geschiedenis.....	5
Archiefphoto's	6
Bevindingen	11
Daklijst en zolderramen.....	11
Glas in lood raamkozijnen.....	13
Pui.....	14
Deur.....	15
Overige bevindingen.....	16
Topografie	17
Vergelijkingen	18
Onderzoeksresultaten.....	21
Aanbevelingen.....	22
Addendum	24

Algemene gegevens

Project: kleurverkenkend onderzoek gevel 'De Gruyter'

Periode van onderzoek: mei 2021

Locatie: Bemuurde Weerd 3 O.Z. te Utrecht

Monument: Gemeentelijk monument,

Datering: 1911

Architect: Willem Welsing (1858-1942)

Eigenaar: Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel N.V.

Opdrachtgever: Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel N.V.

Contactpersoon: Tim Louisse

Huidige functie: Kantoor

Inleiding

Doel

Het kleurverkenkend onderzoek heeft als doel de originele uitmonstering van de gevel van het pand 'De Gruyter' vast te stellen middels verschillende onderzoeksmethoden. De gevonden resultaten kunnen worden meegenomen bij de op hand zijnde renovatie van het pand.

Methode

Dit kleurverkenkend onderzoek zal bestaan uit onderzoek *in situ* in combinatie met een beknopt archief- en literatuuronderzoek. Het onderzoek *in situ* zal bestaan uit het maken van stratigrafiën op de originele houten onderdelen van de gevel. Ook zullen er kleurvensters en puncties gemaakt worden waar nodig. Voor meer inzicht in het lagenpakket zullen er enkele monsters genomen worden die onder de microscoop verder onderzocht kunnen worden. De resultaten van deze verschillende onderzoeksmethodes zullen worden samengevoegd in een topografie. Een topografie een tabel waarbij de verschillende gevonden afwerkingen worden ontleed.

Geschiedenis

De Gruyter was een Nederlandse winkelketen met, in de jaren 1960, 550 winkels door heel het land. De eerste De Gruyter openden zijn deuren aan het Vredenburg in Utrecht in 1901. In 1911 werd een voormalige woning verbouwd tot winkel van De Gruyter aan de Bemuurde Weerd O.Z. 3. De voorgevel werd volledig veranderd naar tekeningen van Willem Welsing, de huisarchitect van de winkelketen. Hij ontwierp een gevel in een stilistische neorenaissancestijl. Het interieur was, naar typisch gebruik van de keten, versierd met tegeltableaus, een grote spiegel en kroonluchters.¹

Van 1911 tot 1976 huisde in het pand een De Gruyter-winkel. Daarna heeft het verschillende functies gehad, van café tot studentensociëteit en tegenwoordig huisvest het pand een kantoorruimte. In 2011 zijn de kenmerkende letters 'P. de Gruyter en zn.' gereconstrueerd en aan de gevel toegevoegd.²

¹ P. Sprangers, *De Kunst van de Gruyter. Handel en keramiek in Utrecht en elders* (2010 Utrecht), p. 66.

² <https://www.arjandenboer.nl/2011/de-gruyter-winkel-uit-1911-aan-de-bemuurde-weerd/>

Archiefphoto's

1928
Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 40327

1935
https://www.arjandenboer.nl/beeld/galleries/DeGruyter/_large/Bemmurde-weerd-3.jpg

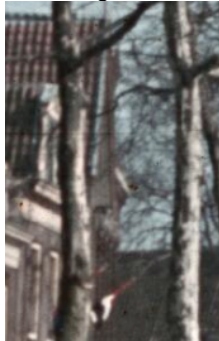

Kleurverkenning gevel Bemuurde Weerd 3 O.Z.
'De Gruyter'

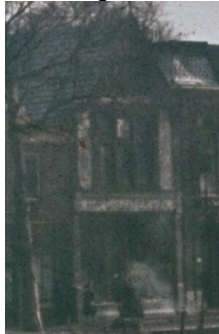
1942
Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 27501
Detail van een aquarel van C. Schut

1949-1950
Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 21944

1950-1955
Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 21948

1962
Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 808836

Kleurverkenning gevel Bemuurde Weerd 3 O.Z.
'De Gruyter'

1966
RCE Beeldbank 112264

1969
Collectie Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 851591

1975
Collectie Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 53180

Kleurverkenning gevel Bemuurde Weerd 3 O.Z.
'De Gruyter'

1981
Collectie Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 815046

1988
Collectie Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 53184

1988-1993
Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 831827

Kleurverkenning gevel Bemuurde Weerd 3 O.Z.
'De Gruyter'

1994

Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 822816

1996

Collectie Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 53177

2016

Collectie Het Utrechts Archief
Catalogusnr: 827959

Bevindingen

Tijdens het onderzoek *in situ* bleek al snel dat veel van het houtwerk was vervangen of zodanig was geschuurd of afgebrand, dat een volledig verflagenpakket lastig te vinden zou zijn. Daarom kon er enkel middels puncties en kleurvenster gezocht worden naar oudere verflagen. Het maken van een stratigrafie met meer dan vier verflagen bleek onmogelijk.

Bij locaties waar de puncties meer dan vier lagen lieten zien, zijn verfmonsters genomen. Deze zijn bekeken onder de microscoop om een beter beeld van het pakket te krijgen.

De onderste ramen op de eerste verdieping bleken vervangen en dus niet origineel aan de bouwtijd. De originele houten onderdelen van de gevel zijn onderzocht: de daklijst, zolderramen, glas-in-lood-raamkozijnen, houten pui en de deur.

Daklijst en zolderramen

De raamkozijnen en het houtwerk op de bovenste verdieping zijn erg beschadigd en de nog aanwezige verflagen zijn modern. De verf op de daklijst laat ook grotendeels los. Er is geen sprake meer van een groot verflagenpakket. Een logische verklaring is dat bij nieuwe schilderbeurten het hout is kaal gehaald voordat de nieuwe verflaag is aangebracht. Het maken van een stratigrafie was hier daarom niet mogelijk. Er zijn verschillende puncties gemaakt om verfresten te vinden. Uiteindelijk is enkel langs de rand, onder de zinken dakrand, een verfmonster genomen worden met meerdere verflagen.

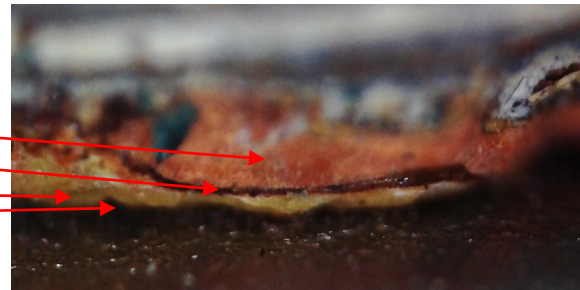
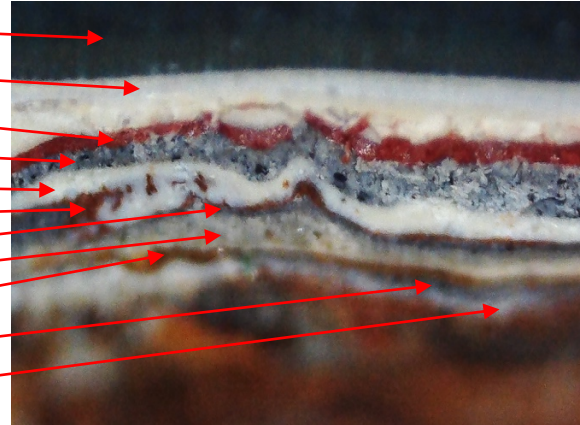
Het verfmonster is moeilijk om goed te interpreteren omdat de lagen langs de rand soms wat schraler zijn, of juist extra dik. Wat af te lezen valt uit de dwarsdoorsnede dat er bij de oudste lagen gewerkt is met een lak. De oranje laag is nergens anders teruggevonden.

Het verfmonster dat is genomen onder de dakrand. Te zien is dat het hier een dik verflagenpakket betreft

- 14- Groene afwerking
- 13- Witte afwerking
- 12- Rode Afwerking
- 11- Grijs laag
- 10- Witte laag
- 9- Dunne rode laag
- 8- Dunne blauwe laag
- 7- Beige laag
- 6- Lak- of vernislaag
- 5- Grijs laag
- 4- Witte laag

- 3- Oranje laag
- 2- Lak of vernislaag
- 1- Gele laag
- 0- Hout

Locatie van het verfmonster

Beschadigingen van het kozijn

Oude vullingen in het houtwerk

Glas in lood raamkozijnen

Evenals bovenin zijn hier de verflagen zeer beschadigd. Ook is er geen groot lagenpakket meer aanwezig. Aan de hand van de archieffoto's lijkt de gevonden donker laag te horen bij de afwerking zoals deze aanwezig was in de jaren '80 van de vorige eeuw.

Het beschadigde houtwerk en de afgebladderde verf onderin het raamkozijn van de glas in lood-ramen

Onder de rode huidige afwerking was nog een verfstrest aanwezig met een donkere bruingroene kleur. Aan de hand van de archieffoto's is het aannemelijk dat deze verflaag een overblijfsel is uit de jaren 1980.

Pui

De houten pui is een duidelijke kenmerk van de originele functie van het pand, namelijk een winkel. De grote raampartijen zorgen voor licht in de zaak en uiteraard goed zicht op het koopwaar. De houten kozijnen zijn smal en elegant, passend bij de stijl van rond 1910.

Een groot verflagenpakket zoals dat is aangetroffen op de daklijst is hier niet meer gevonden. Wel laat de verfdwarsdoorsnede zien dat er meerdere verfbeurten in een donkergroene kleur zijn geweest. Als meest oude laag is een soort lak aangetroffen op het kale hout. Dit komt overeen met de meest oude laag van de daklijst.

8- Groen afwerking

7- Groengrijze afwerking

6- Groene afwerking

5- Bruine afwerking

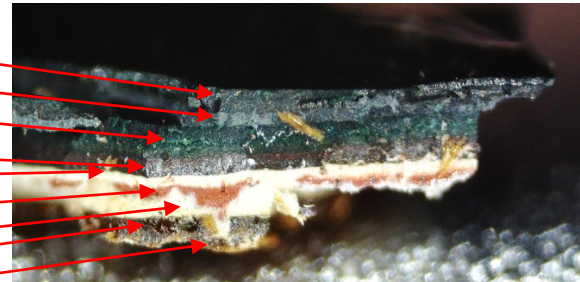
4- Witte grondlaag

3- Rode afwerking

2- Witte grondlaag

1- Laklaag

0- Hout

Een microscoop foto van de punctie laat de verschillende aanwezige lagen zien.

Deur

De deur is, evenals op vele andere plekken, ooit grondig geschuurd alvorens er is geverfd. Oude verflagen zijn daar niet op aangetroffen. Op de deurlijst kon er wel een punctie gemaakt worden waarmee meerdere verflagen aanwezig bleken. Ook hier is een laklaag aangetroffen. Het ligt niet overal direct op het kale hout. Op de verfdwarsdoorsnede is te zien hoe een witte voorbereiding soms onder de laklaag ligt.

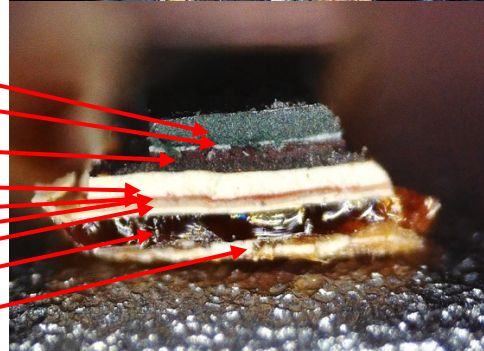
Locatie van de punctie naast de deur.

Microscoopfoto van de punctie.

- 8- Groene afwerking
- 7- Witte grondering
- 6- Bruine afwerking, in de laag een verkleuring
- 5- Witte afwerking
- 4- Rode afwerking
- 3- Beige grondlaag
- 2- Witte grondlaag
- 1- Lak, afwerking
- 0- Wit op hout (voorbewerking en drager)

Overige bevindingen

Naast de houten onderdelen op de gevel zijn ook de andere locaties bekeken. Op sommige plekken is daar een oude afwerking teruggevonden.

De natuurstenen zijn grotendeels kaal gelaten, op deze onderdelen na. Hier zitten resten van een verf op. Het is onduidelijk wat voor een verf precies.

De glinstering die te zien is op de microscoopfoto doet vermoeden dat het een koper- of bronsverf betreft. De glinstering is op sommige plekken nog zo helder dat een oorspronkelijke vergulding in bladgoud ook niet is uit te sluiten.

Op de granieten onderdelen van de pui is een groene oxidatie aangetroffen in en op de versieringen. Deze groene oxidatie is kenmerkend voor koper.

Topografie

	Deur	Pui	Glas-in-lood	Daklijst
Huidige afwerking* (2021)	8- Groene verflaag	8- Groene verflaag	5- Rode verflaag	14- Groene verflaag
		7- Groengrijze afwerking		
Grondlaag	7- Witte grondering		4 Witte grondering	13- Witte afwerking/grondering
Afwerking (1996)		6- Groene afwerking	3 Rode afwerking	12- Rode Afwerking
Afwerking	6- Bruine afwerking	5- Bruine afwerking	2 Groene afwerking met verkleuring	11- Grijze laag
Witte afwerking op grondering (?) (1966?)	5- Witte afwerking	4- Witte grondlaag	1 Witte grondering	10- Witte laag
Afwerking	4- Rode afwerking	3- Rode afwerking		9- Dunne rode laag
Vorbewerking (?)				8- Dunne blauwe laag
	3- Beige grondlaag			7- Beige laag
	2- Witte grondlaag	2- Witte grondlaag		
Afwerking	1- Lak, afwerking	1- Laklaag		6- Lak- of vernislaag
				5- Grijze laag
				4- Witte laag
Afwerking				3- Oranje laag
Afwerking				2- Lak of vernislaag
				1- Gele laag
Drager	0- Wit op hout (voorbewerking en drager)	0- Hout	0- Hout	0- Hout

**De gecombineerde afwerkragen van de verschillende onderdelen zijn zeer aannemelijk maar niet middels technische analyses bewezen. Dit wil zeggen dat er geen materiaal-technisch onderzoek is gedaan naar de ouderdom van de verschillende verflagen om zo de combinatie-theorieën te ondersteunen.*

Vergelijkingen

Aan het begin van de twintigste eeuw was W. Welsing de architect van alle nieuwe De Gruyter-winkels. Sommige elementen die te zien zijn bij het pand aan de Bemuurde Weerd 3, komen ook voor op andere gevels van Welsing.

De granieten zuilen langs de pui zijn terug te vinden op meerdere locaties, waaronder in Arnhem aan de Hommelseweg 9. Daar is de gevel recentelijk gerenoveerd en oude elementen zijn daar teruggebracht. Te zien is hoe de gravingen in het graniet weer voorzien zijn van een (koper)gouden kleur. In Tilburg, Heuvelseweg 111, staat ook een filiaal met een graniet en houten winkelpui (de houten onderdelen zijn in de loop der jaren vervangen). Hierover stond geschreven in 'De Nieuwe Tilburgsche Courant' uit 1910: 'De keurige pui in graniet, versierd met fraaie mahoniehouten betimmering, zal ongetwijfeld een goeden indruk maken, terwijl de gevel van rijk gebeeldhouwde zandsteen goed bij de winkelpui zal passen.'³ In Rotterdam, aan de Oostzeedijk 364 werd in 1911 een De Gruyter filiaal gebouwd. Dezelfde versieringen in het natuursteen van de gevel zijn hier aanwezig.

Aan de hand van deze voorbeelden kunnen er enkele voorzichtige conclusies getrokken worden over het uiterlijk van Bemuurde Weerd 3.

De gerenoveerde gevel in Arnhem, Hommelseweg 9. De houten onderdelen van de pui zijn donker gelakt en de granieten zuilen voorzien van goudkleurige versieringen.
<https://www.bastionoranje.nl/index.php?pagina=nieuws&categorie=437&artikel=14893>

³<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=de+keurige+pui+in+graniet+gruyter&coll=ddd&identifier=ddd:010168299:mpeg21:a0023&resultsidentifier=ddd:010168299:mpeg21:a0023&rowid=1>

Een archiefphoto uit 1934 van het pand in Tilburg, Heuvelseweg 111, laat zien hoe de pui een donkere afwerking had in tegenstelling tot de witte bakstenen en grijze natuurstenen elementen daarboven.

<https://www.pietdegruyter.nl/tilburg.htm>

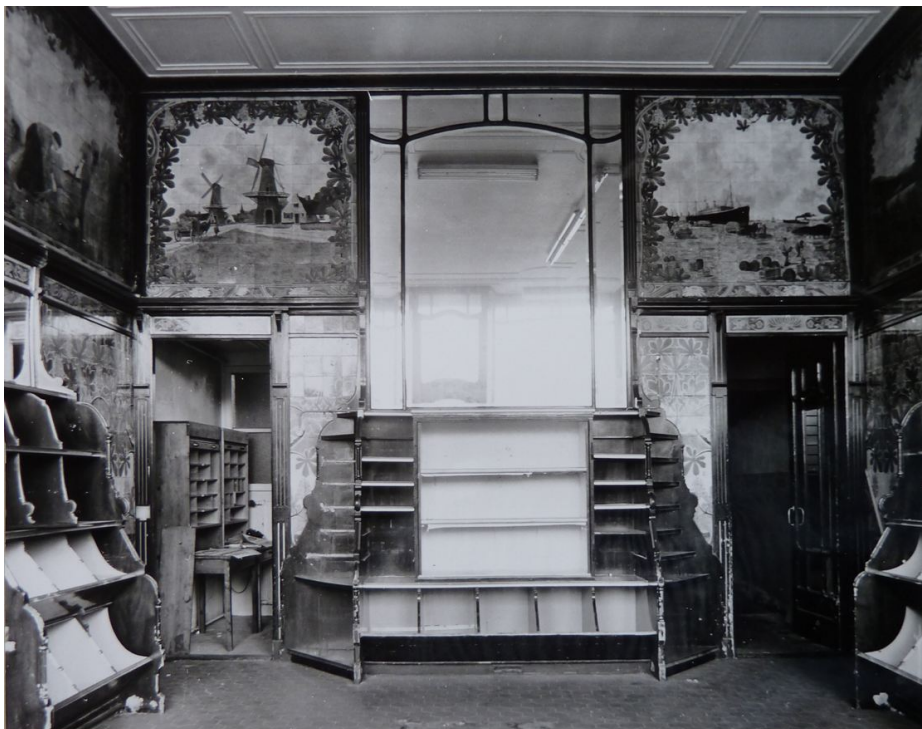
Detail van de gevel in Rotterdam, Oostzeedijk 364. Te zien is hoe onderdelen van de natuurstenen gevel een lichtere afwerking hebben.

<https://locus-publicus.com/>

De winkels van De Gruyter stonden bekend om hun rijke interieurs met geglazuurde tegeltableaus, spiegels, kroonluchters en vaste houten kasten vol koopwaar. Mogelijk heeft het houtwerk binnen overeenkomsten met het houtwerk buiten gekend in afwerking.

Op deze impressie van de winkel uit 1925 is te zien hoe rijkversierd het interieur is. Ook is te zien hoe het houtwerk een donkere houten uiterlijk heeft.
https://www.arjandenboer.nl/beeld/galleries/DeGruyter/_large/Gruyter.jpg

Het interieur van de Bemuurde Weerd 3 in 1969. De houten bakken zijn leeg maar nog aanwezig in het pand. De houten nagelvaste onderdelen in het interieur hebben een donker uiterlijk.

<http://www.pietdegruyter.nl/Utrecht%20Bem.Weerd%20oz%20De%20Gruyter%20nov.%201969%20a.jpg>

Onderzoeksresultaten

Tijdens dit onderzoek is op verschillende manieren onderzoek gedaan naar de oorspronkelijke uitmonstering van de gevel. De vroegst bekende foto's van het pand laten een donkere uitmonstering zien op de houten onderdelen. De foto uit 1950 laat een witte afwerking zien aan de onderkant van de dakrand. In 1966 zijn alle houten onderdelen boven de winkelpui licht afgewerkt. In 1981, als het geen winkelfunctie meer heeft, wordt de lichte afwerking vervangen voor een donkere afwerking (mogelijk een donkergroen of bruin). Kleurenfoto's vanaf 1996 laten de huidige, ons bekende, afwerking zien van donkergroen in combinatie met rood.

Het onderzoek *in situ* liet gefragmenteerd deze afwerkingen zien. Ondanks dat veel verloren is gegaan waren er nog plekken waar meerdere afwerkingen zich bevonden. De microscoop bood hierin uitkomst.

Er is tijdens dit onderzoek geen materiaaltechnisch onderzoek uitgevoerd omdat de tijd niet toereikend was. Desondanks kon onder de microscoop worden vastgesteld dat op meerdere plekken een eerste afwerking een laklaag is geweest. De precieze samenstelling hiervan, en ook de ouderdom, is onbekend.

De combinatie van archiefphoto's en het onderzoek *in situ* heeft een breder beeld opgeleverd van de geschiedenis van de gevel. De oorspronkelijke uitmonstering is tijdens dit onderzoek niet volledig vast te stellen. Hieronder zullen enkele voorzichtige conclusies leiden tot een aanbeveling voor een afwerking van de gevel, gebaseerd op historisch bronnenmateriaal.

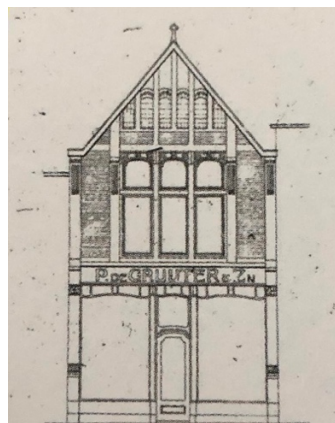
Aanbevelingen

Er zijn tijdens dit onderzoek meerdere aanknopingspunten gevonden om een passende aanbeveling te kunnen doen. Op oudst bekende archieffoto's is te zien dat de houten onderdelen donker van kleur waren. Dit komt overeen met andere gevels van De Gruyter uit de tijd van dezelfde architect. Ook is er een geschreven bron gevonden die benadrukt dat de nieuwe gevel van een De Gruyter een rijk uiterlijk had, met natuursteen en mahoniehout. Op de aquarel uit 1942 is te zien hoe het houtwerk een kleur passend bij hout heeft gekregen.

Een houten uiterlijk voor de houten onderdelen van de winkelpui zou ook overeenkomstig zijn met het interieur van een De Gruyter-winkel. De rijkdom aan materialen van de gevel was ook binnen te vinden. De impressie uit 1925 laat zien hoe ook de nagelvaste onderdelen in het interieur een donker houten uiterlijk hadden.

Deze aanknopingspunten, in combinatie met de nog aanwezige oude afwerking van een donkere lak, lijken aan te geven dat het houtwerk oorspronkelijk als zijnde hout in zicht is geweest. In acht nemend dat tussen het bouwjaar en de foto's en aquarel meerdere decennia zitten is dit uiteraard een voorzichtige conclusie.

Naast het terugbrengen van een houtkleur op het houtwerk betreft een andere aanbeveling de versieringen op het graniet en zandsteen. De sporen van oxidatie op het graniet laten duidelijk zien dat hier oorspronkelijk een metalen afwerking, waarschijnlijk koper, heeft gezeten. Ook het zandsteen vertoont sporen van een vergulding of metaalverf. Het terugbrengen van een soortgelijke afwerking zal de versieringen in het graniet en het zandsteen weer duidelijker maken. Het geheel zal een rijker uiterlijk krijgen.

Uit: Stadsarchief 's Hertogenbosch

Schematische weergave 1

Schematische weergaven van de aanbevelingen gemaakt op de bouwtekening uit 1911. De exacte kleur van het bewerkte hout is niet gevonden. Deze weergaven berusten op een interpretatie.

Schematische weergave 2

Schematische weergave 3

Addendum

Na dit kleurverkenkend onderzoek is in overleg met de opdrachtgever en de schilder een plan gemaakt voor de nieuwe kleuren op het houtwerk van de gevel.

Allereerst is vastgesteld dat een uitmonstering van het blanke hout met een lak onhaalbaar was. Door de jaren heen is het houtwerk op meerdere plekken vervangen en aangevuld. Daarnaast was er sprake van een hardnekkige verflaag in het lagenpakket wat extra kostbaar zou zijn om volledig te verwijderen. Daarom moest er uitgeweken worden naar een nieuw plan.

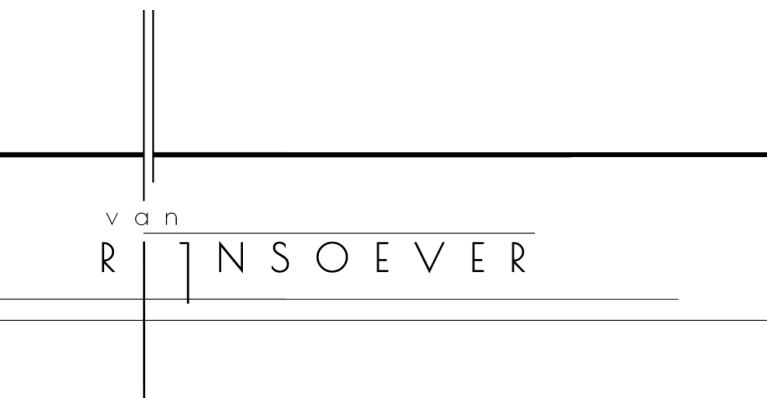
De winkelpui is oorspronkelijk een belangrijk onderdeel van de gevel. De winkels van De Gruyter stonden bekend om hun rijke uiterlijk en deze pui heeft daar niet voor onder gedaan. Het is onduidelijk wat de precieze afwerking is geweest van deze winkelpui, maar andere voorbeelden uit de tijd laten een afwerking zien van een donkere houtsoort. Omdat een bron spreekt over een mahoniehouten winkelpui is nu gekozen voor een bruinrode kleur⁴ om dit uiterlijk te benaderen. Dit is tevens de kleur waarvan bekend is dat het in het interieur van de winkels veel is toegepast.

Het houtwerk boven de winkelpui heeft mogelijk eenzelfde uiterlijk gehad maar dit is tijdens dit onderzoek niet duidelijk geworden. De nadruk lag op de winkelpui, en daarmee had het mogelijk ook een luxueuzere afwerking. Foto's laten zien dat er vanaf de jaren '50 een kleurverschil tussen de winkelpui en de rest van het houtwerk aanwezig is. Het is niet onlogisch dat de houten onderdelen los van elkaar opgeknapt werden. Zeker zolang er een winkel in het pand heeft gezeten, waarbij de houten winkelpui ook als visitekaartje moest dienen. Voor het houtwerk op de rest van de gevel is daarom nu gekozen voor een meer neutrale zandkleur⁵. Deze zandkleur past bij de natuurstenen elementen langs de kozijnen.

Met de nieuwe schilderbeurt is getracht een zo goed mogelijke uitmonstering te realiseren, met respect voor de geschiedenis van het pand. Helaas was het ideaal plaatje op dit moment onhaalbaar. Maar met dit nieuwe uiterlijk zal de gevel weer meer tot zijn recht komen dan het de afgelopen decennia heeft gedaan.

⁴ Ossenbloedrood, Herfst & Helder nr. 1253

⁵ Zandgeel, Boonstoppel nr. SD-4265

Lynn van Rijnsoever MA PdRes

Van Rijnsoever restauratie

Utrecht

06-41573853

www.vanrijnsouverrestauratie.nl

mei 2021